

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Pásztori-Kupán István
Kolozsvár

Edesszai Ibasz levele Mariszhoz:

Kétszeri ítélet és kétszeri felmentés ugyanazért a levélért

Ibas of Edessa's Letter to Maris: Two condemnations and two acquittals for the same epistle. Abstract

This study provides the first Hungarian translation of Ibas' famous letter to the Persian Maris concerning the christological and church-political debates of the Nestorian controversy, the Council of Ephesus of 431 as well as the signing of the *Formula of Reunion* in 433 with a biographical and theological introduction. As the evidence shows, Ibas, the leader of the famous school of Edessa accepted the christological statements of the Antiochene tradition and interpreted the *Formula* accordingly. His dissensions with Rabbula, whom he succeeded as bishop in Edessa, are present in this letter, which is very significant also as a historical and doctrinal document. The author was condemned twice for 'Nestorianism' (in 449 by the *Latrocinium* and in 553 by the so-called fifth ecumenical council held in Constantinople) and at least twice exonerated (in 449 by the local council of Berytus and in 451 by the fourth ecumenical council held in Chalcedon) based on this very same epistle. The translation of the text is accompanied by notes explaining the key points of divergence between Alexandrian and Antiochene theological positions as well as throwing light upon various events of ecclesiastical history which lay behind or influenced the composition.

Keywords: Ibas of Edessa, Christology, Theodore of Mopsuestia, Cyril of Alexandria, Rabbula of Edessa, Council of Ephesus (431), school of Edessa, Monophysitism, Latrocinium, Council of Chalcedon, Three Chapters.

Az észak-mezopotámiai Edessza városának ötödik századi püspökét, Ibaszt a dogmatörténetben alapszinten jártas olvasók többnyire egy összefüggésben ismerik. Ő volt ugyanis egyike azoknak a teológusoknak, akiket Jusztiniánosz császár *A három fejezet kárbozttatása* című munkája alapján az 553-as konstantinápolyi ún. ötödik egyetemes zsinat megbélyegzett. Pontosabban fogalmazva: Órigenész, Tarszoszi Diodoros, Mopszvesztiai Theodorosz és mások mellett (akiket személyükben és teljes életművükkel egyetemben eretnekeként kárhoztattak) Edesszai Ibaszt és Küroszi Theodorétoszt személyükben nem nevezték eretnekeknek, hanem csupán egyes írásaikat, amelyeket – úgymond – „a hit és Szent Kürillosz ellen” írtak.¹

¹ Az 553-as konstantinápolyi zsinat 13. kánonja Theodorétosznak „az igaz hit, az első [431-es] efézusi szent zsinat, szent Kürillosz és az ő 12 anatómája ellen” írt munkáit, a 14. kánon pedig Ibasz levelét kárhoztatja. Ld. Hahn, G. Ludwig: *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*. 3. kiadás. E. Morgenstern, Breslau 1897, §. 148/XIII–XIV (pp. 171–172).

Ibasz, Alexandriai Kürillosz, Küroszi Theodoréosz és Nesztoriosz kortársát, aki Edessza egyik leghíresebb egyházi előjárója és teológusa volt, halála után egy évszázaddal csupán egyetlen, görög fordításban fennmaradt levele alapján ítélték méltónak arra, hogy antiochiai gondolkodású társaival együtt – a monofiziták visszatérítésének eleve kudarcra ítélt kísérlete során – a Jusztiniánosz-féle új egyházpolitikai gondolkodás szerinti nemkívánatos tanítónak minősítsék. Mivel a levél szövege a magyarul olvasók számára eddig nem volt hozzáférhető, időszerűnek látszik, hogy a teljes magyar fordítás közlése mellett néhány adalékkal szolgáljunk Ibasz személyét, teológiai jelentőségét, valamint az ominózus levél keletkezési körülményeit és utóéletét illetően.

A szerzőről nemrég jelent meg az egyik legalaposabb, átfogó életrajzi és teológiai értékelés Claudia Rammelt tollából.² Az itt fellelhető és más, korábbi munkákkal összevetett eredmények alapján röviden összefoglalhatjuk Ibasz püspök életének legfontosabb eseményeit.

A szír származású teológus születésének pontos helye és ideje ismeretlen.³ Nevét a szír kéziratok hol *Hībā*, hol *Ihībā* formában közlik, amely a latin *Donatus* (= adományozott, ajándékba adott) megfelelője.⁴ Gyermekek- és ifjúkoráról hallgatnak a források. Első ízben Edessza város presbitereként találkozunk vele, aki Rabbula püspök véleményével ellentétben örömmel továbbítja az antiochiai teológusok tanítását. Lelkes fordítója volt Mopszvesztiai Theodorosznak: a híres antiochiai írásmagyarázó több művét is átültette szír nyelvre. A British Museumban található egyik kézirat szerint:

„Szent Theodorosz görögül magyarázta az írásokat, és Mar Hībā [Ibasz], Edessza püspöke – más férfiakkal együtt, akik a szent Írásokban jártasak voltak – lefordította ezeket görögől szír nyelvre.”⁵

Ibasz körül valóságos fordítói műhely alakult ki. Gyakorlatilag ő vezette a híres edesszai teológiai iskolát, ahol a keresztyén perzsa ifjak zöme szerezte legfontosabb ismereteit. Az egyre híresebbé váló presbiter nemcsak neves elődje, Szír Efrém műveit forgatta, hanem jártas volt az ókori retorika és filozófia berkeiben is. Ebedjesu feljegyzése szerint társaival még Arisztotelész magyarázatait és írásait is szír nyelvre fordította.⁶ Sajnos mind Theodorosz, mind Arisztotelész fordításai elvesztek. Munkássága révén szoros kapcsolatot tartott fenn a Nisibisben működő teológiai iskolával, és meghatározta a perzsa birodalomban működő keresztyén közösségek gondolkodását.

Az edesszai iskola a klasszikus hellenista oktatás rendszerét követte, amelyhez a hét szabad művészet is hozzátartozott. Ezen belül a filozófia, földrajz, világi történelem és az asztronómia tudományával is foglalkoztak. A képzés csúcását a Szentírás magyaráza-

² Rammelt, Claudia: *Ibas von Edessa. Rekonstruktion einer Biographie und dogmatischen Position zwischen den Fronten*. Arbeiten zur Kirchengeschichte, 106. Walter de Gruyter, Berlin 2008 (a továbbiakban: Rammelt: *Ibas*).

³ Rammelt szerint Ibasz valamikor a IV. század utolsó évtizedeiben született. Rammelt: *Ibas*, 54.

⁴ Venables, E.: Ibas. In: Smith, William – Wace, Henry, szerk.: *A Dictionary of Christian Biography*. 4 kötet. John Murray, London 1877–1887. Világhálón elérhető változat: <http://www.ccel.org/ccel/wace/biodict.pdf> (megnyitva: 2010. ápr. 15), 504. Vö. Rammelt: *Ibas*, 36–40.

⁵ Vööbus, A.: *History of the School of Nisibis*. Corpus Scriptorum Classicorum Orientalium, 266, Subs. 26, Louvain 1965, 17. Vö. Rammelt: *Ibas*, 43.

⁶ Rammelt: *Ibas*, 44 és 262.

tának a fentebb felsorolt ismeretek alapján történő oktatása és elsajátítása jelentette.⁷ Drijvers megállapítása szerint:

„A korai szír keresztyénség a maga változatos csoportjaival egyetemben nagyon tanult és megfelelően felkészített közösség volt, amelynek keretében komoly filozófiai eszmecserék folytak.”⁸

E szír–perzsa tanítói munkáldoklás eredményeképpen olyan művek és műfordítások születtek, hogy a kor rangos szakértője, Rudolf Abramowski szerint Theodorosz homíliainak (nem Ibasztól, de az általa irányított és megerősített teológiai iskolától származó) szír fordítása nem csupán kiváló megvalósítás volt, hanem a görög eredetiből valóságos szír munkává vált.⁹ Ezek a művek a szír–perzsa nyelvterületen és kultúrkörben még inkább megszilárdították Theodorosz tanítói tekintélyét. Ibasz alább közölt levelében nem csupán a saját véleményét, hanem a szír–perzsa keresztyénség értékítéletét fogalmazza meg, amikor a már elhunyt Theodoroszt „az igazság hírnökének és az egyház tanítójának” nevezi.¹⁰

Rabbula edesszai püspök, aki a nesztoriánus vita elején még a keletiek oldalán állt Kürilloszal szemben, rövidesen átvette az alexandriai püspök teológiai gondolkodását, és komoly erőfeszítéssel 435-ben bekövetkezett haláláig munkáldokolt Theodorosz elítélésén. Pálfordulását ékesen bizonyítja Szamoszatai Andrásához 430–431 telén intézett levele, melyben keményen megfeddi püspöktársát amiatt, hogy bírálta Kürilloszt.¹¹ András ugyanis – Theodorósszal párhuzamosan – szintén megcáfolta Kürillosz tizenkét anatómáját. Rabbula vakbuzgóságában odáig ment, hogy az egész edesszai gyülekezet előtt kiátkozta Andrást.¹² Ennek ellenére – furcsamód – a 431-es efézusi zsinaton a keleti püspökök „kis zsinatához” (*conciabulumához*) csatlakozva hozzájárult Kürilloszék elítéléséhez. Ebből az újabb pálfordulásból 431–432 telén Konstantinápolyban Nesztoriosz utódánál, Maximianosznál tett látogatása alkalmával ismét „ki-gyógyulva” azzal az elhatározással tért vissza Edesszába, hogy onnan kiirtja az eretnekség minden csíráját, így Nesztoriosz mellett Diodorosz és Theodorosz tanításának hagyományát is. Ezt a munkát 435-ben bekövetkezett haláláig – Kürillosz aktív támogatásával és hathatós segítségével – rendületlenül folytatta.

Rabbula erőszakos magatartásáról tanúskodik Szamoszatai Andrásnak röviddel 432 húsvétja után Hierapoliszi Alexandroszhoz írt levele is, amelyben arról számol be, hogy Rabbula nyíltan átokkal sújtotta Theodorosz tanítását, kiközösítette azokat, akik nem Kürillosz tanait követték, illetve olvasták Theodorosz műveit, amelyeket Rabbula

⁷ Rammelt: *Ibas*, 42. Vö. Vööbus: *History of the School of Nisibis*, 13–24. Az edesszai iskola történetéhez ld. még Hayes, E. R.: *L'École d'Édesse*. Paris 1930.

⁸ „Early Syriac Christianity with its various groups was a learned, well educated community in which serious philosophical discussions took place”. Drijvers, H. J. W.: *The School of Edessa. Greek Learning and Local Culture*. In: Uő: *Centres of Learning. Learning and Location in Pre-Modern Europe and the Near East*, Leiden 1995, 49–59 (p. 55).

⁹ Abramowski, Rudolf: *Neue Schriften Theodor von Mopsuestias. Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, 34 (1934), 66–84 (p. 68).

¹⁰ Theodorosz 428-ban hunyt el. Ibasz levele 433-ban keletkezett. Ld. alább.

¹¹ A szírül írt levél szövegét és András válaszát ld. Overbeck, J. Joseph: *S. Ephraemi Syri, Rabulae episcopi Edesseni, Balaei aliorumque opera selecta e codicibus Syriacis manuscriptis in Museo Britannico et Bibliotheca Bodleiana*. Clarendon Press, Oxford 1865, 222–225.

¹² Ld. Venables, E.: Rabbulas. *A Dictionary of Christian Biography*, 873.

mindenütt felkutatattott, és elégettette azokat.¹³ Antiochiai János helyi zsinatot hívott össze Antiochiába, amely levélben szólította fel Oszroéné tartomány püspökeit, hogy amennyiben a Rabbulával kapcsolatos hírek beigazolódnának, különüljenek el Edessza püspökétől.¹⁴

A gyülekezet és az edesszai iskola közösségének tagjai azonban nem a püspököt, hanem a tudós presbitert támogatták, így Ibasz 435-ben Rabbula utóda lett az edesszai püspöki székben. Presbiterként ő is részt vett a 431-es efézusi zsinaton, ahová Antiochiai Jánossal és a szír püspökökkel együtt késve érkezett. Helyesebben szólva: az üléseket a császári küldöttek tiltakozása ellenére korábban megkezdő Kürillosz kész helyzet elé állította a keleti küldötteket. Mire ugyanis János és küldöttsége Efézusba ért, nemcsak Kürillosz 12 anatómájának ortodox mivoltát fogadták el, hanem kimondták Nesztoriosz letételét is. Ez eleve szétváláshoz vezetett: így Ibasz a keletiek – többnyire szíriai és mezopotámiai küldöttek – conciliabulumának tagjaként megszavazta Kürillosz letételét.

A kétéves szakadást 433-ban annak az *Antiochiai formulának* a kölcsönös aláírásával szüntették meg, amelyet már 431-ben Küroszi Theodorétosz megfogalmazott. A szöveget változtatás nélkül írta alá Kürillosz és Antiochiai János. Így az eredetileg *Antiochiai formula* 433-tól *Egységformula* néven vált ismertté.¹⁵ Ibasznak (aki ezidőtájt még mindig edesszai presbiter volt) Marisz perzsa püspökhöz írt levele röviddel az *Egységformula* aláírása után keletkezett Edesszában, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy az edesszai iskola perzsa munkatársait és szövetségeseit értesítse a fejleményekről, illetve megerősítse a két közösség lelki-szellemi kapcsolatát.

A levél címzettjéről, a szír nevű Mariszról vagy Mariról a kutatás annyit állapított meg, hogy Bēt-Ardaširből származott, és egyházmegyéje kívül esett a Római Birodalom határain. Bēt-Ardašir városát nagy valószínűséggel Rēv-Ardaširrel, a Perzsa-öbölben fekvő Perzsia (Persis) tartomány fővárosával lehet azonosítani. Olyan feltételezésről is tudunk, amely szerint Bēt-Ardašir magával Szeleukeiával lenne azonos.¹⁶ A címzetre alkalmazott titulusok és megszólítások arra engednek következtetni, hogy Marisz püspök lehetett,¹⁷ aki talán éppen az edesszai iskolában folytatott tanulmányai során ismerkedett meg Ibasszal.¹⁸

A konfliktust, amely oly sok indulatot kavart, nem követhette tartós béke. A későbbi fejlemények fényében az *Egységformula* aláírását legfennebb fegyverszünetnek nevezhetjük. Kürilloszt saját párthívei is bírálni kezdték amiatt, hogy a kétségtelenül antiochiai hangsúlyú formulát minden változtatás vagy kiegészítés nélkül elfogadta.¹⁹ Alexandria keménykezű pátriárkájának amúgy nem állt szándékában tartós békét kötni: még az *Egységformula* aláírása előtt elkezdte összegyűjteni az antiochiai teológusok elleni

¹³ ACO I, 4, 2, 86–87. Vö. Rammelt: *Ibas*, 119–120.

¹⁴ Venables: Rabbulas. *A Dictionary of Christian Biography*, 873–874.

¹⁵ Az *Egységformula* szövegét ld. ACO I, 1, 4, 17.

¹⁶ Rammelt: *Ibas*, 51. Marisz kilétének kérdéséhez ld. még Esbroeck, Michael van: Who is Mari, the Addressee of Ibas' Letter? *The Journal of Theological Studies* 38 (1987), 129–135. Vö. Fiey, J.-M.: Diocèses syriens orientaux du Golfe persique. In: *Mémorial Mgr Gabriel Khouri Sarkis 1898–1968. Revue d'études et de recherches sur les Églises de langue syriaque*. Louvain 1969, 177–219.

¹⁷ Venables: *Ibas*. *A Dictionary of Christian Biography*, 505.

¹⁸ Rammelt: *Ibas*, 52–53.

¹⁹ A formulából pl. teljesen hiányzik a Kürillosz által előszeretettel használt Apollinarisz-féle ὁπίστασις terminus, noha tartalmazza, hogy Krisztusnak két természete (φύσις), két lényege (οὐσία) van, amelyek egyetlen személyben (πρόσωπον) egyesültek. Ld. ACO I, 1, 4, 17.

újabb offenzívához szükséges anyagot. Mivel Nesztoriosz nem volt már a szintéren, Kürillosz elhatározta, hogy megvalósítja nagybátyja és püspök-elődje, Alexandriai Theophilosz nagy álmát: az antiochiai hagyomány teljes hiteltelenítését. 432 körül a következőket írja Meliténei Akakiosz püspöknek:

Ὁ γὰρ θεόδωρος Νεστορίου γέγονε μαθητής, ἀλλ' οὗτος ἐκείνου, καὶ ἐξ ἑνὸς ὥσπερ λαλοῦσι στόματος, ἕνα τὸν τῆς κακοδοξίας ἐκ τῆς ἑαυτῶν καρδίας ἀναπτύουσιν ἰόν. [...]

Mert nem Theodorosz lett Nesztoriosz tanítványa, hanem ez lett amazé, és mintha egyetlen szájjal beszélnének: szívékből a tévtanítás egyazon mérgét köpik fel. [...]

ἐγκύβας τοῖς θεοδώρου καὶ Διοδώρου βιβλίοις, οἷς γεγράφασιν οὐ περὶ τῆς σαρκώσεως μᾶλλον τοῦ Μονογενοῦς, ἀλλὰ κατὰ τῆς σαρκώσεως, ἐπελεξάμην τινὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τὸν ἐνδεχόμενον τρόπον ἀντηνέχθην αὐτοῖς, ἀποφαίνων πανταχοῦ βδελυρίας οὔσαν μεστήν τὴν δόξαν αὐτῶν.

Miután megvizsgáltam Theodorosz és Diodorosz könyveit, amelyeket nem annyira az Egyszülött megtestesüléséről, hanem inkább megtestesülése ellen írtak, kiválogattam belőlük néhány fejezetet, és az elfogadott módszer szerint megcáfoltam azokat, bizonyítva, hogy tanításuk minden szempontból tele van undoksággal.²⁰

Kürillosz tehát már ekkor megkezdte a 438-ban megjelenő *Diodorosz és Theodorosz ellen* című művének előmunkálatait. Az alexandriai pátriárka következetesen Antiochia-ellenes hangulatkeltési szándékát jelzi az is, hogy a földrajzi szempontból Alexandriától távol eső Edessza ekkori püspöke, Rabbula szintén kíméletlen támadást intézett Mopszvesztiai Theodorosz teológiája és annak követői ellen. Ibasz az alább idézett levelében nem véletlenül nevezi Rabbulát „a mi városunk türannoszának” (ὁ τῆς ἡμετέρας πόλεως τύραννος), aki Kürillosszal összehangoltan folytatta az ostromot.

Az antiochiai iskola és főleg Theodorosz hiteltelenítési kísérlete azonban nem járt átütő sikerrel. Akakioszhoz idézett fenti levelében maga Kürillosz bosszúsan ismeri be, hogy a keletiek annyira ragaszkodtak a néhai mopszvesztiai püspök tanításához, hogy csaknem megkövezték Kürillosz küldöncét, aki belekezdett a Theodorosz elleni bírálathoz. Ilyen kiáltások hangzottak el: „Hadd növekedjék Theodorosz hite! Ugyanúgy hiszünk, mint Theodorosz!”²¹

435-ben, két évvel a Marisznak címzett levél megírása után Ibasz lesz Edessza püspöke. A város és iskolája visszatért korábbi antiochiai hagyományához, melyet Krisztus egy személyének megvallása és a két természet valóságának töretlen elismerése jellemzett. Ibasz nem a világtól visszavonuló szerzetes-püspök volt, mint Rabbula: akadémikus beállítottsága, széleskörű teológiai műveltsége és a tanítványok iránti érdeklődése új lendületet adott az egyházi megújulás és a teológiai fejlődés számára. Szó szerint is építkezett: az ő idejében emelték „az apostolok házának” nevezett kápol-

²⁰ PG 77, 340. Vö. ACO I, 4, 227 és ACO IV, 1, 108.

²¹ Ἀῶξειτω ἡ πίστις θεοδώρου· οὕτω πιστεύομεν ὡς θεόδωρος. PG 77, 340.

nát.²² Az építkezésnek köze lehetett ahhoz a hagyományhoz is, amely szerint Tamás apostolt, a pártusok térítőjét Edesszában temették el.²³

Mindezek ellenére az elhunyt Rabbula párhívei igyekeztek II. Theodosius császárt és Proklosz konstantinápolyi pátriárkát az új edesszai püspök ellen fordítani. Proklosz a 437. év vége felé levélben kereste meg Antiochiai Jánost annak érdekében, hogy hasson oda: Ibasz és a keleti püspökök nyíltan ítélik el a már régen száműzött Nesztoriosz tanítását, és különösen azokat a tételeket, amelyeket az alexandriai párt képviselői Theodorosz munkáiból válogattak össze. Ibasz és a keleti püspökök azonban nem voltak hajlandók Theodorosz elítélésére.²⁴ A feszültséget tovább fokozta, hogy éppen ezidőtájt jelent meg Alexandriai Kürillosznak *Diodorosz és Theodorosz ellen* című munkája, mely rendkívül részrehajló szemléletmóddal próbálta megsemmisíteni a teljes antiochiai hagyományt.

Ibasz fő ellenfelei Sámuel, Kürosz, Eulogiosz és Marasz presbiterek voltak, akiket Uraniosz, Himéria eutükhianus (monofizita) püspöke támogatott. Antiochiai János halála után (442-ben) bevádolták Ibaszt János utódánál, Domnosznál, aki egyáltalán nem igyekezett, hogy kárt okozzon edesszai püspöktársa számára. 448-ban azonban újabb vádiratot szerkesztettek, és Ibasz kénytelen volt egy antiochiai helyi zsinaton megjelenni, hogy válaszoljon az ellene felhozott változatos rágalmakra, amelyek között szerepelt a hűtlen vagyonkezelés, a simonia és a nesztorianizmus vádja is. Mivel a fő vádlók közül ketten hiányoztak (ők már egyenesen Konstantinápolyban kívánták előkészíteni Ibasz letételét), a zsinat elnapolta a tárgyalást. A másik két vádló szintén Konstantinápolyba utazott, de az általuk nagy gonddal előkészített új per szintén eredménytelenül végződött. Az üléseket Tíruszban kezdték meg, majd Bérütoszban folytatták. Itt is előkerült Ibasznak Mariszhoz írt levele. Ibasz hajlandó volt Nesztoriosz elítélésére. Továbbá kijelentette, hogy ő Edesszában ugyanazt tanítja, amiben János és Kürillosz megegyeztek: a bírák tehát a megbékélést szorgalmazták. Ibasz el is fogadta az ajánlatot, és az ellene szervezkedőket saját gyermekeinek tekintve 449. február 25-én aláírta a közös egyezményt.

Ellenségei azonban nem hagyták annyiban a dolgot. A meglehetősen gyenge uralkodótól újabb, 449. augusztus 1-én kezdődő zsinatra hívó rendeletet csikartak ki: az üzenetértékű, Kürillosz és az alexandriai teológia győzelmére emlékeztető helyszín ismét Efézus volt.

Ibasz távollétében ellenségei újabb rágalmakkal izgatták ellene az edesszaiakat. 449. április 12-én Chaereas, Oszroéné tartomány világi kormányzója – a monofizita Eutükhészttől és támogatójától, Khrüszaphiosz eunuchtól kapott titkos utasítások értelmében – bevonult Edesszába, hogy ismét felelősségre vonja Ibaszt. Az érkező kormányzót a monofiziták felbujtott párhívei fogadták: püspöküket „az új Júdásnak”, „Krisztus ellenségének”, „a fáraó fajzatának” nevezték. Chaereas Ibasz távollétében újból megkezdte a tárgyalásokat, amelyeket szintén Ibasz-ellenes bekiabálások kísértek.

²² Ibasz építkezéséről a szír nyelven írt *Edesszai krónika* is megemlékezik. Világhálón elérhető angol változatát ld. itt: http://www.ccel.org/ccel/pearse/morefathers/files/chronicle_of_edessa.htm (megnyitva: 2010. ápr. 15). Vö. Rammelt: *Ibasz*, 59.

²³ Euszebiosz szerint Tamás Parthia, András pedig Szküthia apostola volt. Ld. Euszebiosz: *Egyháztörténete*, III, 1. In: *Ókeresztény Írók*. 4. Szent István Társulat, Budapest 1983, 94. Tamás apostol és Abgár edesszai király történetét ld. uo. I, 13 (pp. 50–54). Tamás edesszai tiszteletének hagyományát Szókratész is megerősíti. Ld. Szókratész *Szkholasztikosz: Egyháztörténete*, IV, 18. In: *Ókeresztény Írók*. 9. Szent István Társulat, Budapest 1984, 291.

²⁴ Ld. pl. Venables: *Ibasz. A Dictionary of Christian Biography*, 505.

A koncepció per végeztével Chaereas megírta jelentését a császárhoz, aki június 27-én elrendelte, hogy Ibasz helyett új püspököt nevezzenek ki, aki bírja a hívek bizalmát. Ibasznak megtiltották, hogy Edesszába menjen, letartóztatták és köztörvényes bűnözőként kezelve tartományról tartományra hurcolták: alig két év leforgása alatt körülbelül húsz különböző börtönben volt.²⁵

A 449-es efézusi rablózsinat – a híres *Latrocinium Ephesinum*, ahogy Nagy Leó pápa nevezte Dioszkoroszek gyűlévészt²⁶ – a Mariszhoz írt levél alapján megfosztotta tisztségétől Ibaszt, aki ezidőtájt éppen az antiochiai börtönben ült. A bekiabálások hasonlóak voltak az edesszai koncepció peren elhangzottakhoz: Ibaszt itt is „második Iskariótesnek” és „valóságos Sátánnak” titulálták, akit „Nesztoriosszal együtt elevenen kellett volna megégetni”.²⁷ Letételét távollétében, teljes egyhangúsággal határozták el. Alexandriai Dioszkorosz a marcona fegyveresek és a felbujtott szerzeteshad bevetésével alaposan „előkészítette” a rablózsinatot: a megfélemlített püspökök közül még azok is Ibasz letételére szavaztak, akik korábban ugyanazon bizonyítékok alapján felmentették. Közöttük voltak Bérütoszi Euszthiosz és Türoszi Photiosz, de olyan köpönyegforgató haszonlesők is, mint Jeruzsálemi Juvenaliosz, aki a rablózsinaton tanúsított bosszúszomjas magatartása ellenére két évvel később a kalcedoni zsinaton a monofiziták megfélemlített áldozatának igyekezett magát feltüntetni.²⁸

Ibaszt az ítélet szerint nemcsak püspöki és papi méltóságától fosztották meg, hanem laikus hívőként is eltiltották a szentségektől, és arra kötelezték, hogy fizesse vissza azt az összeget, amellyel a szegényeket állítólag megkárosította. A korábban kétszereesen felmentett edesszai püspököt tehát meghallgatás és ellenvetés nélkül fosztották meg minden klerikusi és laikus jogától.²⁹

A 449-es efézusi zsinat Leó általi megnevezése egyébként korántsem túlzás: a 451-es kalcedoni zsinat jegyzőkönyve szerint Diogenész, Küzikosz püspöke tanúsította, hogy maga Barszumasz apát okozta Flavianosz konstantinápolyi pátriárka halálát, hiszen megparancsolta, hogy öljék meg. A kalcedoni atyák „Barszumasz, a gyilkos” ki-
közösítését követelték.³⁰

Flavianosz erőszakos halálának körülményeit egy másik, a kalcedoni zsinattól független forrás is megerősíti. A kortárs történetíró, Prosper Aquitanus *Chronicum integrum* című munkájában a következőket írja:

Sanctus vero Flavianus, inter manus eorum, a quibus in exilium ducebatur, glorioso ad Christum fine transivit.

A valóban szent Flavianosz, azok kezétől, akik őt száműzetésbe vitték, végül dicsőséggel ment át Krisztushoz.³¹

²⁵ Ld. Facundus: *Pro defensione Trium Capitulorum (A Három fejezet védelmezése)*, VI, 1. PL 67, 655.

²⁶ Ld. Leó 95. levelét. PL 54, 943.

²⁷ A 449-es efézusi rablózsinat szír fordításban fennmaradt aktáit ld. Flemming, J.: *Die Akten der ephesensischen Synode vom Jahre 449* (szír–német kritikai kiadás). Német fordítás: Georg Hoffmann. Berlin 1917. Ld. még Martin, P.: *Le pseudo-synod connu dans l'histoire sous le nom de Brigandage d'Éphèse: étudié d'après ses actes retrouvés en syriaque*. Maisonneuve, Paris 1875.

²⁸ Leó pápa is tisztában volt Juvenaliosz kétkulacosságával. A történet összefoglalását ld. Pásztori-Kupán István: *Theodoret of Cyrus*. The Early Church Fathers. Routledge, London 2006, 25–26.

²⁹ Assemani, Giuseppe Simone: *Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana*. 3 kötet. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Roma 1719–1728, I, 202.

³⁰ Ld. ACO II, 1, 2, 116.

³¹ PL 51, 602.

Ibasz a maga püspöki tiszttségét a 451-es kalcedoni zsinattól kapta vissza, méghozzá ugyancsak a Mariszhoz írt levél alapján, amelyet Leó pápa legátusai ortodoxnak ismertek el. A levél nyilvános felolvasására Ibasz visszafogadása előtt, az okt. 28-án tartott 11. ülés alkalmával került sor. Felmentése és jogaiba való visszahelyezése után Ibasz Edessza püspökeként vett részt a döntésekben.³² Azt az állítást, miszerint Ibasz akár Bérütoszbán, akár Kalcedonban elhatárolódott volna a Mariszhoz írt levélről, mint amely nem tőle származik – ahogyan ezt egy évszázaddal később Jusztniános császár, majd Nagy Gergely pápa feltételezte³³ – Facundus egyértelműen megcáfolja.³⁴ A kegyetlen bánásmódot és a viszontagságokat méltósággal viselő Ibasz elvhű magatartását igazolja a kalcedoni zsinat jegyzőkönyvében szereplő azon kijelentése is, amely közvetlenül a Mariszhoz írt levél felolvasása után hangzott el:

Ἰβας ὁ εὐλαβέστατος ἐπίσκοπος εἶπεν·
Κελεύση ἡ ὑμετέρα φιλανθρωπία ἀνα-
γνωσθῆναι τὰ γράμματα τῶν κληρι-
κῶν Ἐδέσσης, ἵνα μάθητε ὅτι καὶ τῶν
ἐπαχθέντων μοι ἀλλότριός εἰμι καὶ
βίαν ἔπαθον.

Ibasz, a legkegyesebb püspök így szólt:
Kegyelmetek emberszeretete paran-
csolja meg: olvassák fel az edesszai kle-
rikusok levelét, hogy megismerjétek:
idegen vagyok azoktól, amik velem
megestek, sőt ezek miatt még erősza-
kot is szenvedtem.³⁵

Kalcedon után Ibasz viszonylag zavartalanul vezette tovább az edesszai egyházat és iskolát. 457-ben bekövetkezett halála után ugyanaz a Nonnosz, akit 449 és 451 között a helyére neveztek ki – és akinek a kalcedoni zsinat megengedte, hogy püspöki címét megtartsa – csendben ismét átvette Edessza irányítását, és mindent megtett annak érdekében, hogy elődjének és iskolájának még az emlékét is kitörölje a város és a tartomány történetéből. Az edesszai iskola így lassú hanyatlásnak indult. Végül csaknem egy évszázaddal Ibasz halála után, az 553-as konstantinápolyi (ún. ötödik egyetemes) zsinaton ismét a Mariszhoz írt levél ürügyén Jusztniános császár nyomására újabb negatív ítéletet mondtak fölötte.³⁶ A zsinat több szempontból is kifogásolható lefolyása, a kánonellenes császári beavatkozások, a többnyire erőszakkal kikényszerített részrehajló ítéletek, valamint a korábbi nagynevű teológusokra mondott suta átokformulák begyógyíthatatlan sebeket ejtettek Róma és Konstantinápoly kapcsolatán, és tovább mélyítették a keleti egyház különböző csoportjai közötti ellentéteket.

Ibasz levelét egyház- és dogmatörténeti dokumentumként is érdemes megismerni, hiszen a 431-es efézusi (második egyetemes) zsinat egyik résztvevőjétől, tehát közvetlen szemtanútól származik. Továbbá, mint láttuk, a levél utóéletéhez több kulcsfontosságú esemény kapcsolódik: legalább öt zsinat – köztük két egyetemesnek nevezett zsinat is – foglalkozott vele, és éppen e két utóbbi zsinatnak a levéllel kapcsolatos következtetései mondanak ellent egymásnak.

Jelen írásunkban – részben terjedelmi okokból – nem térünk ki a szöveg beható dogmatörténeti-teológiai elemzésére, hanem megelégszünk néhány magyarázó vagy kiegészítő lábjegyzet beillesztésével. A levél szíriül íródott, viszont eredeti formájában

³² Vö. Facundus: *Pro defensione Trium Capitulorum*, V, 3. PL 67, 638–644.

³³ Ld. pl. Nagy Gergely: 52. levél *Secundinus*hoz; PL 77, 985–986.

³⁴ Facundus: *Pro defensione Trium Capitulorum*, V, 2 és VII, 5. PL 67, 632–637 és 691–697.

³⁵ ACO II, 1, 3, 34.

³⁶ Ld. Evagriosz Szkholasztikosz: *Historia ecclesiae*, IV, 38. In: Bidez, J – Parmentier, L: *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia*. Methuen, London 1898, 187.

nem maradt fenn. Az alább közölt görög szöveget a 451-es kalcedoni zsinati akták kritikai kiadása alapján fordítottuk.³⁷ A dokumentum, illetve annak egyes részei latin és szír fordításban is fennmaradtak, de a bennük tapasztalható eltérések nem módosítják a szerző üzenetét és célját. Mivel mind a latin, mind a meglévő szír változatok az első görög fordítás alapján készültek, a kalcedoni zsinaton felolvasott görög szöveget tekinthetjük az eredetihez legközelebb álló változatnak.³⁸

Külön köszönettel tartozom Adorjáni Zoltán tanártársamnak és Kupán Zsuzsánna húgomnak a fordítási és nyelvhelyességi kérdések terén nyújtott önzetlen segítségükért.

Edesszai Ibasz levele Marisz perzsa püspökhöz

Ερμηνεία ἐπιστολῆς γραφείσης παρὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου Ἰβα τῆς Ἐδεσσηνῶν πόλεως Μάρη Πέρση.

Fordítása annak a levélnek, amelyet a tiszteletre méltó Ibasz, Edessza városának püspöke írt a perzsa Marisznak.

Μετὰ τὰ προοίμια· Ἐν συντόμῳ δὲ τῆ συνέσει σου τῆ φωτεινῆ τῆ δι' ὀλίγων τὰ πολλὰ ἐπιγινωσκούση, οἷα πρὸ τούτου καὶ νῦν ἐνταῦθα ἐγένετο, γνωρίσαι σοι ἐσπουδάσαμεν, εἰδότες ὡς ταῦτα τῆ σῆ θεοσεβείᾳ γράφοντες πᾶσιν διὰ τῆς σῆς σπουδῆς τοῖς ἐκεῖσε γνώριμα γίνεται τὰ παρ' ἡμῶν ὡς οὐδεμίαν ἐναλλαγὴν αἰ παρὰ τοῦ θεοῦ δοθεῖσαι γραφαὶ ἔλαβον.

A bevezető után: Mivel a te tündöklő értelmekkel a kevésből is sokat értesz, röviden szeretném tudomásodra hozni, hogy mi is történt itt korábban és most. Tudom, hogy amit kegyes-ségednek írok, a te igyekezeted folytán olyan [változtatlanul] jut minden ottani [püspök] tudomására, amiképpen az Istentől kapott Írások sem változtak.³⁹

Ποιοῦμαι δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποθέσεως ἐκ τῶν λόγων ὧν καὶ αὐτὸς ἐπίστασαι. Ἐγένετο φιλονεικία ἐξ οὐπὲρ ἢ σῆ θεοσεβείᾳ ἐνταῦθα ἦν, τοῖς δύο ἀνθρώποις τούτοις, Νεστορίῳ καὶ Κυρίλλῳ, καὶ συνέγραψαν κατ' ἀλλήλων λόγους βλαβερούς, οἷτινες σκάνδαλον ἦσαν τοῖς ἀκούουσι.

Kezdem azonban az általad is ismert események bemutatásával. Amióta kegyességed nálunk járt,⁴⁰ e két ember, Nesztoriosz és Kürillosz vetekezni kezdtek egymással, és olyan gyalázkodó szövegeket írtak egymás ellen, amelyekkel megbotránkoztatták a hallgatóságot.⁴¹

³⁷ ACO II, 1, 3, 32–34. A latin szövegváltozatot ld. ACO II, 3, 3, 39–43.

³⁸ Rammelt: *Ibas*, 63–65.

³⁹ A tiszteletteljes, ugyanakkor közvetlen hang nem felszínes ismeretségről, hanem bizalmas baráti (tanítói–tanítványi?) kapcsolatról árulkodik. Marisz személyében Ibasz olyan szövetségesre talál a keleti egyháztömbben, aki valóban híven adja majd tovább a fontos híreket.

⁴⁰ Ez a mondat megerősíti azt a feltételezést, hogy Marisz szintén Edesszában tanult, de a levél keletkezése idején, sőt már 430-ban, amikor a vita kirobbant Kürillosz és Nesztoriosz között, már nem tartózkodott ott.

⁴¹ Ibasz igyekszik méltányos távolságot tartani a konfliktus mindkét főszereplőjétől: sem Kürilloszt, sem Nesztorioszt nem dicséri a kialakult helyzetért.

Νεστοριος γὰρ εἶρηκεν ἐν τοῖς αὐτοῦ λόγοις, καθὼς καὶ ἡ σὴ θεοσεβεια ἐπίσταται, ὅτι ἡ μακαρία Μαρία θεοτόκος οὐκ ἔστιν, ὡς νομισθῆναι τοῖς πολλοῖς ἐκ τῆς αἰρέσεως Παύλου τοῦ Σαμοσατέως αὐτὸν εἶναι τοῦ φάσκοντος ἄνθρωπον ψιλὸν εἶναι τὸν Χριστόν.

Κύριλλος δὲ θέλων τοὺς λόγους Νεστορίου ἀνατρέψαι ὤλισθεν καὶ εὐρέθη ἐμπίπων εἰς τὸ δόγμα Ἀπολλιναρίου· συνέγραψε γὰρ καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐκεῖνῳ ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς ὁ λόγος γέγονεν ἄνθρωπος, ὡς μὴ εἶναι διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν αὐτῷ.

Συνέγραψε γὰρ τὰ δώδεκα κεφάλαια, ἅπερ νομίζω καὶ τὴν σὴν θεοσεβειαν ἐγνωκέναι, ὅτι μία φύσις ἐστὶ τῆς τε θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς οὐ χρή, φησί, διαιεῖν τὰς φωνὰς τὰς εἰρημένας, ἄς ἦ αὐτὸς ὁ κύριος περὶ

Nesztoriosz ugyanis – amint azt kegyesség is tudja – beszédeiben kijelentette, hogy a boldogságos Mária nem istenszülő.⁴² Ekképpen sokan úgy vélték: Szamoszatai Pál eretnekiségének követője, aki azt állította, hogy Krisztus pusztán ember volt.⁴³

Amikor azonban Kürillosz meg akarta cáfolni Nesztoriosz szavait, félre-csúszott, és beleesett Apollinarisz tanításába.⁴⁴ Kürillosz ugyanis – Apollinariszhoz hasonlóan – szintén azt írta, hogy maga az Isten, az Ige lett emberré, és így nincs különbség a templom és annak lakója között.⁴⁵

Megírta a tizenkét tételt⁴⁶ – amelyek, gondolom, kegyesség számára is ismereteseek – arról, hogy a mi Urunk Jézus Krisztusnak mind istensége, mind pedig embersége egy természet.⁴⁷ Azt állítja, hogy nem szükséges különbséget tenni a kijelentések

⁴² Nesztorioszt inkább Mária istenszülői mivoltának egyoldalú hangsúlyozása (illetve annak ontológiai értelmezése) zavarta: meglátása szerint Máriát vagy isten- és emberszülőnek, vagy krisztusszülőnek kell nevezni.

⁴³ Szamoszatai Pál tanításának rövid értékeléséhez ld. Pásztori-Kupán István: *Követvén a szent atyákat. Az ógyház dogmatörténete 381-ig*. Napoca Star – PTI, Kolozsvár 2009, 22–23.

⁴⁴ Szó szerint: „Apollinarisz tanításába zuhanva találatott”. Ibasznak Kürillosz „apollinarizmusával” kapcsolatos véleményét 430–431-ben gyakorlatilag a teljes antiochiai tábor osztotta, beleértve Antiochiai Jánost és Küroszi Theodoróoszt is. Az utóbbinak Kürillosz 12 anatómája elleni cáfolata és levelei igazolják, hogy Kürillosz krisztológiai szótára – a *μία φύσις* és *μία ὑπόστασις* formulát is beleértve – egyértelműen Apollinarisztól származott. Az anatómák és Theodoróosz-féle cáfolataik fordítását ld. Papp György: Küroszi Theodoróosz: Alexandriai Kürillosz Nesztoriosz ellen írott 12 anatómájának cáfolata I–II. In: *Református Szemle* 2005, 70–83 és 187–197. A terminusok értelmezéséhez ld. pl. Pásztori-Kupán István: Jézus Krisztus személyének „hüposztatikus egysége” az 5. század terminológiai vitáinak tükrében. In: *Református Szemle* 100/3 (2007), 644–656. Vö. Richard, Marcel: L’introduction du mot *hypostase* dans la théologie de l’Incarnation. In: *Mélanges de science religieuse* 1945/2, 5–32., 243–270. Ld. még Abramowski, Luise: Über die Fragmente des Theodor von Mopsuestia in Brit. Libr. add 12.516 und das doppelt überlieferte christologische Fragment. *Oriens Christianus* 1995/79, 1–8.

⁴⁵ Itt találkozunk a tökéletes emberi természetet jelképező *ναός* (templom), és az isteni természet „bentlakásának” (*ἐνοίκησις*) tipikusan antiochiai-theodoroszi gondolatával.

⁴⁶ Kürillosz tizenkét anatómájáról van szó.

⁴⁷ Vö. Apollinarisz *De fide et incarnatione (A hitről és a megtestesülésről)* című művének híres mondatával: „egy természet, egy hüposztázisz, egy cselekvőerő, egy személy” (*μία φύσις, μία ὑπόστασις, μία ἐνέργεια, ἐν πρόσωπον*). Ld. Lietzmann, Hans: *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*. Mohr, Tübingen 1904, 198–199.

ἐαυτοῦ εἶρηκεν ἢ οἱ εὐαγγελιστὰὶ περὶ αὐτοῦ.

Πόσης δὲ ἀσεβείας πεπλήρωται ταῦτα, καὶ πρὸ τοῦ ἡμᾶς εἰπεῖν [ὡς καὶ] ἡ σὴ ἀγιωσύνη ἐπίσταται. Πῶς γὰρ δυνατὸν ληφθῆναι τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ γεννηθέντος ἐκ Μαρίας ἢ ἐκεῖνο τὸ ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους περὶ τῆς θεότητος τοῦ μονογενοῦς ῥηθῆναι;

Ἡ γὰρ ἐκκλησία οὕτως λέγει, ὡς καὶ ἡ σὴ θεοσέβεια ἐπίσταται καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐδιδάχθη καὶ ἐστηρίχθη τῇ θείᾳ διδασκαλίᾳ ἐκ τῶν λόγων τῶν μακαρίων πατέρων, δύο φύσεις, μία δύναμις, ἐν πρόσωπον, ὅπερ ἐστὶν εἷς υἱὸς κύριος Ἰησοῦς Χριστός.

Διὰ ταύτην τὴν φιλονεικίαν οἱ νικηταὶ καὶ εὐσεβεῖς βασιλεῖς ἐκέλευσαν τοὺς ἐξάρχους τῶν ἐπισκόπων εἰς τὴν Ἐφεσίων πόλιν συναθῆναι καὶ ἐπὶ πάντων τοὺς λόγους Νεστορίου καὶ Κυρίλλου κριθῆναι.

között, akár maga az Úr mondta azokat önmagáról, akár az evangélisták állították őrála.⁴⁸

Mielőtt megemlítenénk, szentséged már tudja, hogy e kijelentés mennyire tele van istentelenséggel.⁴⁹ Hiszen hogyan is vonatkozathatnánk a „kezdetben vala az Ige” kijelentést a Máriától született templomra, illetve miképpen mondható az Egyszülött istenségéről, hogy „kevéssel tetted őt kisebbé az angyaloknál”⁵⁰

Az egyház ugyanis azt mondja – mint azt kegyességed is tudja, és amelyet az isteni tanítás a boldog atyák művei által kezdettől fogva tanít és megerősít –, hogy két természet, egy erő és egy személy van: ez pedig az egyetlen Fiú, az Úr Jézus Krisztus.⁵¹

Emiatt az összetűzés miatt a győztes és kegyes császárok megparancsolták, hogy a püspökök exarchái⁵² Efészus városában gyűljenek össze, és minden tekintetben döntsenek Nesztoriosz és Kürillosz állításai felől.

⁴⁸ A 433-ban Kürillosz által aláírt *Egységformula* záradéka nyilvánvalóan tisztázza az Apollinarisz-féle hermeneutika nyomán keletkezett félreértéseket: „Tudjuk, hogy az Úrról szóló evangéliumi és apostoli kijelentéseket a teológus férfiak részint egyesítik (közössé teszik), mint egy személyről [szólókat], részint pedig különválasztják, mint két természetre [vonatkozókat]; és az Istenhez méltókat Krisztus istenségére, az alacsonyabb rendűeket pedig az Ő emberségére vonatkoztatják.” (Τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς περὶ τοῦ κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς μὲν κοινοποιούντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων, καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδιδόντας.) ACO I, 1, 4, 17.

⁴⁹ Ez a mondat is jelzi, hogy Marisz egyértelműen antiochiai típusú neveltetésben részesült, melyet éppen Edesszában kaphatott meg.

⁵⁰ Ibasz méltatlankodó észrevételei világosan jelzik, hogy az edesszai hermeneutika Diodorosz és Theodorosz antiochiai hagyományára épül, mely szerint a Szentírásban szereplő állításokat adott esetben az egy személyre, máskor pedig a két természet egyikére kell alkalmazni. Vö. Nagy Leó pápa 449-ben keletkezett dogmatikus levelének – a híres *Tomus ad Flavianum*nak – következő állításával: „Tehát nem ugyanaz a természet mondja: ‘én és az Atya egy vagyunk’, illetve, hogy ‘az Atya nagyobb nálam.’” (Ita non eiusdem naturae est dicere: ‘Ego et Pater unum sumus’, et dicere: ‘Pater maior me est’.) ACO II, 2, 1, 29.

⁵¹ Ez az antiochiai és később a kalcedoni ortodox krisztológia kiindulópontja. Nem véletlen, hogy Ibaszt a 451-es kalcedoni zsinat éppen ennek a levélnek az alapján helyezte vissza jogaiba.

⁵² Exarcha: a római birodalom keleti részében a több tartományból álló egyházmegyét (διοίκησις-т) irányító egyházi méltóság. A 381-es konstantinápolyi zsinat az alexandriai, antiochiai, efézusai, neocaesareai és herakleiai püspököket nevezte exarcháknak.

Πρὸ τοῦ δὲ πάντας τοὺς ἐπισκόπους τοὺς κελευσθέντας συναχθῆναι ἐλθεῖν εἰς τὴν Ἐφεσον προλαβὼν ὁ αὐτὸς Κύριλλος τὰς ἀπάντων ἀκοὺς τῶ φαρμάκῳ τῶ πηροῦντι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν σοφῶν προκατέσχεν· Ἐὔρεν δὲ αἰτίαν ἐκ τοῦ μίσους τοῦ πρὸς Νεστόριον. Καὶ πρὸ τοῦ εἰς τὴν σύνοδον παραγενέσθαι τὸν ἀγιώτατον καὶ θεοφιλέστατον ἀρχιεπίσκοπον Ἰωάννην ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς τὸν Νεστόριον καθεῖλον κρίσεως καὶ ζητήσεως μὴ γενομένης.

Μετὰ δὲ δύο ἡμέρας τῆς τούτου καθαιρέσεως ἦλθομεν εἰς Ἐφεσον καὶ μαθόντων ἡμῶν ὅτι ἐν τῇ καθαιρέσει Νεστορίου τῇ γενομένῃ παρ' αὐτῶν τὰ δώδεκα κεφάλαια τὰ συγγραφέντα παρὰ Κυρίλλου ἐναντία ὄντα τῇ πίστει τῇ ἀληθινῇ ἀνέθηκαν καὶ ἐβεβαίωσαν καὶ συνέθεντο αὐτοῖς ὡς τῇ ἀληθινῇ πίστει συμφωνοῦσι, πάντες οἱ τῆς Ἀνατολῆς ἐπίσκοποι αὐτὸν Κύριλλον καθεῖλον καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῶν συνθεμένων τοῖς κεφαλαίοις ἀκοινωνησίαν ὥρισαν.

Καὶ μετὰ ταύτην τὴν ἀταξίαν ἕκαστος εἰς τὴν πόλιν τὴν ἑαυτοῦ ὑπέστρεψε· Νεστόριος δὲ ἐπειδὴ ἐμισεῖτο παρὰ τῆς πόλεως καὶ τῶν μεγάλων τῶν ὄντων ἐν αὐτῇ, ἐκεῖ ὑποστρέψαι οὐκ ἠδυνήθη. Καὶ ἔμεινεν ἡ σύνοδος ἡ Ἀνατολικὴ μὴ κοινωνοῦσα τοῖς ἐπισκόποις τοῖς κοινωνήσασι Κυρίλλῳ. Καὶ διὰ ταῦτα λύπη πολλὴ μεταξὺ αὐτῶν ἐγένετο καὶ ἐν φιλονεικίαι ἐπίσκοποι πρὸς ἐπισκόπους ἐγένοντο καὶ λαοὶ πρὸς λαοὺς καὶ τὰ γεγραμμένα ἔργῳ ἐπληρώθη ὅτι ἔστωσαν ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκειακοὶ αὐτοῦ.

Mielőtt azonban a gyűlésre odarendelt püspökök mindannyian megérkeztek volna Efézusba, maga Kürillosz megelőzte őket, és betöltötte mindnyájuk fülét azzal a varázsszerrel, amely elhomályosítja a bölcsek szemét. Alapot erre a Nesztoriosz elleni gyűlöletben talált. És már azelőtt, hogy a legszentebb és leginkább istenfélő János érsek a zsinatra érkezett volna, Nesztorioszt minden ítélet és kivizsgálás nélkül letette püspöki tiszttségéből.

Két nappal Nesztoriosz letétele után megérkeztünk Efézusba. Miután pedig megtudtuk, hogy Nesztoriosz általuk véghezvitt letételével együtt elfogadták és megerősítették a Kürillosz által írt, az igaz hittel ellenkező tizenkét tételt, és azokkal úgy értettek egyet, mintha egybehangzanának az igaz hittel, ezért az összes keleti püspök magát Kürilloszt tette le, a többi püspököt pedig, akik elfogadták tetteit, határozattal zárta ki a közösségből.⁵³

E rendetlenség után pedig mindenki visszatért a maga városába. Mivel azonban a város [Konstantinápoly] és annak befolyásos emberei gyűlöltek Nesztorioszt, nem térhetett vissza oda. A keleti zsinat pedig azon püspökök közössége nélkül maradt, akik Kürilloszhoz csatlakoztak. Emiatt sok bosszúság támadt köztük: püspökök püspökökkel és népek népekkel⁵⁴ kerültek összetűzésbe, és beteljesedett, ami meg van írva: „az embernek ellensége legyen saját házanépe” [Mt 10,36].

⁵³ A fenti beszámoló a 431-es efézusi események rövid, de történetileg hű leírása. A keletiek conciliabulum, melytől a későbbi *Egységformula* szövege is származik, egyáltalán nem előre kitervelt manóver, hanem a Kürillosz-féle zsinat által teremtett „kész helyzet” elleni reakció volt.

⁵⁴ Azaz keresztyének keresztyénekkal (városiakok városakkal).

Καὶ ἐκ τούτου λοιδορίαὶ πολλαὶ καθ' ἡμῶν ἐγένοντο Ἑλλήνων τε καὶ αἰρετικῶν. Οὐ γὰρ ἐτόλμα τις ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἢ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν ἀπέρχεσθαι, ἀλλ' ἕκαστος τὸν πλησίον ὡς ἐχθρὸν ἐδίωκεν.

Πολλοὶ δὲ μὴ ἔχοντες φόβον θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν [ἢ] προφάσει ζήλου τοῦ ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν ἦν εἶχον ἔχθραν κεκρυμμένην ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, εἰς ἔργον ἀγαγεῖν ἐσπούδασαν. Ὡν εἷς ἐξ αὐτῶν τυγχάνει ὁ τῆς ἡμετέρας πόλεως τύραννος, ὃν καὶ αὐτὸς οὐκ ἀγνοεῖς, ὅστις προφάσει τῆς πίστεως οὐ μόνον τοὺς ζῶντας ἀμύνεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς πάλαι πρὸς τὸν κύριον ἀπεληλυθότας.

Ὡν εἷς ἐξ αὐτῶν ἐστὶν ὁ μακάριος Θεόδωρος ὁ κῆρυξ τῆς ἀληθείας καὶ διδάσκαλος τῆς ἐκκλησίας, ὃς οὐ μόνον ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ τοὺς αἰρετικοὺς ἐκολάφισεν εἰς τὴν ἀληθινὴν αὐτοῦ πίστιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ὄπλον πνευματικὸν ἐν τοῖς συντάγμασιν αὐτοῦ τοῖς τέκνοις τῆς ἐκκλησίας κατέλειπεν, ὡς καὶ ἡ σὴ θεοσεβεία αὐτῷ συντυχούσα ἔγνω καὶ ἀπὸ τῶν συγγραφέντων παρ' αὐτοῦ ἐπέισθη.

Τοῦτον ἐτόλμησεν ὁ πάντα τολμῶν ἐπ' ἐκκλησίας φανερώς ἀναθεματίσαι τὸν διὰ ζῆλον θεοῦ οὐ μόνον τὴν ἰδίαν πόλιν ἐκ τῆς πλάνης εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπιστρέψαντα, ἀλλὰ καὶ τὰς μακρὰν οὐσας ἐκκλησίας παιδεύσαντα τῇ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ.

Emiatt a görögök⁵⁵ és az eretnekek részéről sok szidalom ért bennünket. Mert senki sem mert egyik városból a másikba vagy egyik vidékről a másikra menni, hanem mindenki ellenségként üldözte a felebarátját.

Sokan azonban, akik nem az Isten féltelmét tartották szemük előtt, az egyházak iránti buzgalmuk örve alatt a szívükben rejtegetett gyűlölködést igyekeztek gyakorlatba ültetni. Egyikük történetesen a mi városunk türannosza,⁵⁶ aki előtted sem ismeretlen, és aki a hit ürügyén nem csupán az élőkön áll bosszút, hanem azokon is, akik már régóta megtértek az Úrhoz.

E [régiek] egyike a megboldogult Theodorosz, az igazság hírnöke és az egyház tanítója, aki nemcsak életében pofozta oda az eretnekeket az ő igaz hitéhez, hanem műveiben halála után is szellemi fegyvert hagyott hátra az egyház gyermekei számára. Úgy tudom, hogy kegyességed is találkozott vele, és írásai is meggyőzték.⁵⁷

Ő [Rabbula], aki az egyházban bármi-re képes,⁵⁸ nyilvánosan merészelte kiátkozni azt [ti. Theodoroszt], aki Isten iránti buzgalma által nemcsak a saját városát térítette vissza a tévelygésből az igazsághoz, hanem a távol lévő egyházakat is nevelte az ő tanításával.

⁵⁵ A „görögök” kifejezésen egyértelműen a nem keresztyén lakosságot kell érteni.

⁵⁶ Ti. Rabbula, aki a levél megírása idején (433-ban) még Edessza püspöke volt, és keményen küzdött az edesszai iskola és egyház antiochiai irányultsága ellen.

⁵⁷ Ez a megjegyzés újfent megerősíti Marisz antiochiai irányultságát. Theodorossal való állítólagos találkozásáról – amely elvileg elképzelhető, hiszen Mopszvesztia püspöke 428-ban halt meg – nem tudunk közelebbit.

⁵⁸ Rabbula nemcsak elítélte Theodoroszt, hanem felkutatta a könyveit, és elégettette azokat.

Καὶ περὶ τῶν βιβλῶν αὐτοῦ πολλὴ ἔρευνα πανταχοῦ ἐγένετο οὐ διὰ τὸ τῆ πίστει τῆ ἀληθινῆ ἀλλοτριᾶς αὐτὰς εἶναι ἰδοῦ γὰρ ζῶντος αὐτοῦ συνεχῶς αὐτὸν ἐπήνει καὶ εἰς τὰ βιβλία αὐτοῦ ἀνεγίνωσκεν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔχθραν τὴν κεκρυμμένην ἣν εἶχεν πρὸς αὐτόν, ἐπειδὴ ἤλεγξεν αὐτὸν φανερῶς ἐν τῇ συνόδῳ.

Τούτων δὲ τῶν κακῶν μεταξὺ [αὐτῶν] γινομένων καὶ ἐκάστου ὡς ἐβούλετο κατὰ τὸ γεγραμμένον ἀπίοντος ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ προσκυνητὸς ὁ πάντοτε τῆ φιλανθρωπία αὐτοῦ φροντίζων τῆς ἐκκλησίας διήγειρεν τοῦ πιστοτάτου καὶ νικητοῦ βασιλέως τὴν καρδίαν πέμψαι ἄνδρα μέγαν καὶ γνώριμον ἀπὸ τοῦ ἰδίου παλατίου ἀναγκάζοντα τὸν ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ἀνατολῆς τὸν κύριον Ἰωάννην διαλλαγῆναι Κυρίλλῳ· ὑπ' αὐτοῦ γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς καθήρητο.

Καὶ μετὰ τὸ δέξασθαι τὰ γράμματα τοῦ βασιλέως ἀπέστειλεν τὸν ἀγιώτατον καὶ θεοφιλέστατον Παῦλον τὸν ἐπίσκοπον Ἐμίσης γράψας δι' αὐτοῦ τὴν ἀληθινὴν πίστιν καὶ παραγγείλας αὐτῷ ὅτι εἰ ταύτη τῆ πίστει σύνθηται Κύριλλος καὶ ἀναθεματίζει τοὺς λέγοντας ὅτι ἡ θεότης ἔπαθεν, καὶ τοὺς λέγοντας ὅτι μία φύσις ἐστὶ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, ἵνα αὐτῷ κοινωνήση.

Ami pedig [Theodorosz] könyveit illeti, [Rabbula] alaposan és sok szempontból megvizsgálta azokat. No nem azért, mert eltértek az igaz hittől (hiszen amíg [Theodorosz] élt, [Rabbula] szakadatlanul dicsőítette őt és olvasta is a könyveit), hanem a titkolt gyűlölet miatt, amelyet ellene táplált, mivel Theodorosz nyilvánosan megfeddte őt a zsinaton.⁵⁹

Miközben közöttük ezek a méltatlanságok történtek, és mindenki annyira távolodott el az írásoktól, amennyire csak akart, a mi imádott Istenünk – aki az ember iránti szeretetéből mindig az egyház gondját viseli – arra indította a leghívebb és győzedelmes császár szívét, hogy saját udvarából küldjön egy nagy és híres férfiút Kelet legszentebb érseke, János úr meggyőzésére: béküljön ki Kürillosszal. Ugyanis ő tette le a püspöki tisztségéből.

János, miután megkapta a császár leveleit, elküldte a legszentebb és leginkább istenfélő Pált, Emesza püspökét [Kürilloszhoz]. Az általa [küldött] levélben írt az igaz hitről, és azzal bízta meg Pált, hogy amennyiben Kürillosz egyetértene ezzel a hittel, és kiátkozná azokat, akik szerint az istenség szenvedett,⁶⁰ és azokat is, akik azt mondják, hogy az istenség és az emberség egy természet, akkor lépjen vele közösségre.

⁵⁹ Vö. Szamoszatai Andrásnak Alexandriai Hierapoliszhoz írt levelével: ACO I, 4, 2, 86–87. Rammelt szerint Theodorosz és Rabbula nyílt összetűzésére a mopszvesztiai püspök életének vége felé, még Nesztoriosz és Kürillosz konfliktusa előtt valamelyik helyi zsinaton kerülhetett sor. Ld. Rammelt: *Ibas*, 119–120. Vö. Barhadbsabbā ‘Arbāyā: *Fondation*. Szerk. Scher, Addai: Mar Barhadbsabbā ‘Arbāyā évéque de Halwan. Cause de la fondation des écoles, PO 18 Fasc. 4 (= No. 4) Paris 1907. Utánnymás: Turnhout, Leuven 1981, 380. skk.

⁶⁰ Kürillosz mindmáig gyakran dicsőített theopaszkhita (ti. az istenség szenvedésére utaló) megfogalmazásai – noha az alexandriai iskola teológusai közül mások is használtak hasonló képeket – elsősorban apollinarista gyökereűek, és egyértelműen az „egy természet” (μία φύσις) gondolatához kapcsolódnak. Laodikeia egykori püspöke szerint ugyanis „a testet megfeszítő zsidók [magát] az Istent feszítették meg, és semmilyen különbség/szétválasztás nincs az Ige és az ő teste között [...] hanem egy természet, egy

Ἐβουλήθη δὲ ὁ κύριος ὁ πάντοτε φροντίζων τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκκλησίας τῆς τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ αἵματι λυτρωθείσης καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Αἰγυπτίου μαλάξαι καὶ ἐκτὸς σκίλλεως τῇ πίστει συνθέσθαι καὶ ταύτην δέξασθαι καὶ πάντας τοὺς ἐκτὸς ταύτης πιστεύοντας ἀναθεματίσαι. Καὶ κοινωνησάντων ἀλλήλοις ἢ φιλονεικία ἐκ μέσου ἦρθη καὶ εἰρήνη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γέγονεν καὶ οὐκέτι λοιπὸν ἐν αὐτῇ σχίσμα, ἀλλὰ εἰρήνη ὡς τὸ πρότερον ἐστὶ.

Τίνα δὲ ἐστὶ τὰ ῥήματα τὰ παρὰ τοῦ ἁγιοτάτου καὶ θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου γραφέντα καὶ ποῖα ἀντίγραφα ἐδέξατο παρὰ Κυρίλλου, αὐτὰς τὰς ἐπιστολάς ταύτη τῇ πρὸς τὴν σὴν θεοσέβειαν συζητῶν ἀπέστειλα τῇ σῇ ὀσιότητι, ἵνα ἀναγνὼν γνῶς καὶ πάντας τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν τοὺς τὴν εἰρήνην φιλοῦντας εὐαγγελίσῃ ὅτι ἡ φιλονεικία λοιπὸν πέπαυται καὶ τὸ μεσότοιχον ἦρθη τῆς ἔχθρας καὶ οἱ ἀτάκτως κατὰ ζώντων καὶ νεκρῶν ἐπελθόντες ἐν αἰσχύνη εἰσίν, ἀπολογούμενοι ὑπὲρ τῶν ἰδίων πταισμάτων καὶ ἐναντία τῇ πρώτῃ αὐτῶν διδαχῇ διδάσκοντες.

Az Úr azonban, aki mindenkor gondot visel saját egyházára, amelyet tulajdon véérével szerzett [vö. ApCsel 20,28], az egyiptomi szívéet is megakarta enyhíteni, hogy kényszer nélkül is egyetértsen e hittel, elfogadják azt, sőt ki is átkozza mindazokat, akik ettől eltérően hisznek. Miután pedig közösségre léptek egymással, eltűnt közülük a civakodás, és az egyházban helyreállt a béke; ettől fogva nincs benne szakadás, hanem béke van, mint azelőtt.

Hogy a legszentebb és leginkább istenfélő János érsek mit írt Kürillosznak, illetve, hogy tőle milyen választ kapott, magukat a leveleket mellékeltem kegyességedhez intézett jelen levelemhez.⁶¹ Azért küldöm el őket szentségednek, hogy amikor elolvassod, megtudd és minden békeszerető testvérünknek örömhírként add tovább, hogy a civakodás immár elmúlt, a gyűlölet választófala leomlott [vö. Ef 2,14]; megszégyenültek azok, akik rendetlen módon elevenekre és holtakra támadtak, és saját hibáik miatt védekezve egyenesen azt tanítják, ami ellenkezik korábbi tanításukkal.⁶²

hüposztázisz, egy cselekvőerő, egy személy” (Ἰουδαῖοι τὸ σῶμα σταυρώσαντες τὸν θεὸν ἐσταύρωσαν, καὶ οὐδεμία διαίρεσις τοῦ Λόγου καὶ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ [...] ἀλλ’ ἔστι μία φύσις, μία ὑπόστασις, μία ἐνέργεια, ἐν πρόσωπον). Lietzmann: *Apollinarius*, 198–199. Az isteni szenvédesmentesség (ἀπάθεια) gondolata körüli ókori és modern félreértések tisztázásához ld. pl. Pásztori-Kupán István: *Theodoret of Cyrus. The Early Church Fathers*. Routledge, London 2006, 31–33. Vö. Pásztori: *Követvén a szent atyákat*, 19., 40., 57., 143–148.

⁶¹ Ezek a levelek egyengétték az *Egységformula* útját, amelyet Kürillosz válaszlevele tartalmazott (ACO I, 1, 4, 17). E dokumentumoknak a levélhez való csatolása jelzi Ibasz és Marisz kapcsolatának bizalmi voltát, de Marisz egyházférfiúi tekintélyét is, hiszen a többiek már tőle fogják hallani az újdonságot.

⁶² Ezen a ponton Ibasz valószínűleg egyaránt gondolt Kürilloszra és Rabbulára, akik – mint levelezésük tanúsítja – még az *Egységformula* aláírása előtt megegyeztek, hogy semmilyen megbékélést nem tudnak elképzelni a keletiek feltétlen megadása és Kürillosz anatómiaival szemben felhozott ellenérveik maradéktalan visszavonása nélkül (vö. Venables: Rabbulas. *A Dictionary of Christian Biography*, 874.). Ehhez képest az *Egységformula* bizonyos pontokon szöges ellentétben áll Kürillosz anatómiainak és krisztológiai gondolkodásának néhány alaptételével. Ebben az értelemben az edeszi püspök értékítélete nem jár messze a valóságtól.

Οὐ γὰρ τολμᾷ τις εἰπεῖν ὅτι μία ἐστὶ φύσις θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ ὁμολογοῦσιν εἰς τὸν ναὸν καὶ εἰς τὸν ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦντα ὄντα ἕνα υἱὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ταῦτα δὲ ἔγραψα τῇ σῇ θεοσεβείᾳ ἐκ πολλῆς διαθέσεως ἧς ἔχω πρὸς σέ, πεπεισμένος ὡς ἡ σὴ ἀγιωσύνη νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ θεοῦ σαυτὸν γυμνάξεις, ἵνα πολλοὺς ὠφελήσης.

Senki sem meri ugyanis azt mondani, hogy az istenség és az emberség természetete egy,⁶³ hanem hitet tesznek a templom és az abban lakozó [Ige] mellett, és azt vallják, hogy ez az egy Fiú: Jézus Krisztus. Ezeket kegyességed iránt érzett mélységes tisztelettel írtam, mert meg vagyok győződve afelől, hogy szentséged éjjel és nappal gyakorlod magadat Isten tanításában, hogy sokak hasznára lehess.

Felhasznált irodalom

- Abramowski, Luise: Über die Fragmente des Theodor von Mopsuestia in Brit. Libr. add 12.516 und das doppelt überlieferte christologische Fragment. In: *Oriens Christianus* 1995/79, 1–8.
- Abramowski, Rudolf: Neue Schriften Theodor von Mopsuestias. *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, 34 (1934), 66–84.
- Acta Conciliorum Oecumenicorum* (ACO), Series I, ed. E. Schwartz & J. Straub. Walter de Gruyter, Berlin 1914–1984; Series II, ed. sub auspiciis Academiae Scientiarum Bavaricae. Walter de Gruyter, Berlin 1984–.
- Assemani, Giuseppe Simone: *Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana*. 3 kötet. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Roma 1719–1728.
- Barhadbšabbā ‘Arbāyā: *Fondation*. Szerk. Scher, Addai: Mar Barhadbšabbā ‘Arbāyā évêque de Halwan. Cause de la fondation des écoles, PO 18 Fasc. 4 (= No. 4) Paris 1907. Utánnymás: Turnhout, Leuven 1981.
- Bidez, J – Parmentier, L: *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia*. Methuen, London 1898.
- Drijvers, H. J. W.: The School of Edessa. Greek Learning and Local Culture. In: Uő: *Centres of Learning. Learning and Location in Pre-Modern Europe and the Near East*, Leiden 1995, 49–59.
- Esbroeck, Michael van: Who is Mari, the Addressee of Ibas’ Letter? In: *The Journal of Theological Studies* 38 (1987), 129–135.
- Eusebiosz: *Egyháztörténete*. Ókeresztény Írók, 4. Szent István Társulat, Budapest 1983.
- Facundus Hermianensis: Pro defensione Trium Capitulum (A Három fejezet védelmezése). In: Migne, Jacques-Paul: *Patrologia Latina* 67.
- Fiey, J.-M.: Diocèses syriens orientaux du Golfe persique. In: *Mémorial Mgr Gabriel Khouri Sarkis 1898–1968. Revue d’études et de recherches sur les Églises de langue syriaque*. Louvain 1969, 177–219.
- Flemming, J: *Die Akten der ephesensischen Synode vom Jahre 449* (szír–német kritikai kiadás). Német fordítás: Georg Hoffmann. Berlin 1917.
- Hahn, G. Ludwig: *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*. 3. kiadás. E. Morgenstern, Breslau 1897.

⁶³ Az *Egységformula* azon kitételét, miszerint „két természet egyesülése történt” (δύο γὰρ φύσεων ἕνωσις γέγονε – ACO I, 1, 7, 70) Ibasz egyértelműen antiochiai szemszögből értékeli. Ennek lényege, hogy Krisztus egy személyében az egyesülés után is megmarad a két természet: ő tehát nem „két természetből” (ἐκ δύο φύσεων), hanem „két természetben” vagy „két természettel” (ἐν δύο φύσεσιν) egy Fiú, egy Úr, egy személy. Az előbbi formula Kürillosz és később a monofiziták véleményét, az utóbbi az antiochiaiak és később a kalcedoni zsinat álláspontját tükrözi.

- Hayes, E. R.: *L'École d'Édesse*. Paris 1930.
- Lietzmann, Hans: *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*. Mohr, Tübingen 1904.
- Martin, P.: *Le pseudo-synode connu dans l'histoire sous le nom de Brigandage d'Éphèse: étudié d'après ses actes retrouvés en syriaque*. Maisonneuve, Paris 1875.
- Overbeck, J. Joseph: *S. Ephraemi Syri, Rabulae episcopi Edesseni, Balaei aliorumque opera selecta e codicibus Syriacis manuscriptis in Museo Britannico et Bibliotheca Bodleiana*. Clarendon Press, Oxford 1865.
- Papp György: Küroszi Theodorétosz: Alexandriai Kürillosz Nesztoriosz ellen írott 12 anatómájának cáfolata I–II. In: *Református Szemle* 2005, 70–83 és 187–197.
- Pásztori-Kupán István: Jézus Krisztus személyének „hüposztatikus egysége” az 5. század terminológiai vitáinak tükrében. In: *Református Szemle* 100/3 (2007), 644–656.
- Pásztori-Kupán István: *Követvén a szent atyákat. Az ógyház dogmatörténete 381-ig*. Napoca Star – PTI, Kolozsvár 2009.
- Pásztori-Kupán István: *Theodoret of Cyrus*. The Early Church Fathers. Routledge, London 2006.
- Rammelt, Claudia: *Ibas von Edessa. Rekonstruktion einer Biographie und dogmatischen Position zwischen den Fronten*. Arbeiten zur Kirchengeschichte, 106. Walter de Gruyter, Berlin 2008.
- Richard, Marcel: L'introduction du mot *hypostase* dans la théologie de l'Incarnation. In: *Mélanges de science religieuse* 1945/2, 5–32, 243–270.
- Smith, William – Wace, Henry, szerk.: *A Dictionary of Christian Biography*. 4 kötet. John Murray, London 1877–1887.
- Szókratész Szkholasztikosz: *Egyháztörténete*. Ókeresztény Írók, 9. Szent István Társulat, Budapest 1984.

